

ВИЯВ КІЛЬКІСНОГО ПОВТОРЕННЯ ДІЇ У РЕЧЕННЯХ РІЗНИХ СЕМАНТИЧНИХ ТИПІВ

У переважній більшості граматичних студій з аспектології значного поширення набули висвітлення матеріалів про повторюваність дії, стану, процесу, встановлення їхніх різновидів та типів. Так, у сучасному мовознавстві відома низка праць, у яких категорію повторюваності потрактовують як тип протікання дії, який аналізується як самостійне явище, відокремлене від змістової будови речення [4; 14]. Але повторюваність, як один із складників семантики речення, перебуває у зв'язку із типом предиката, тому її розглядають у поєднанні з семантичними типами предикатних синтаксем та семантичною структурою речення [5; 6; 7; 9]. Об'єктом розгляду пропонованої статті виступає семантичний тип предикатної синтаксеми зі значенням ітеративності у німецькій та українській мовах. Метою наукової розвідки є визначення основних типів предикатів ітеративної семантики у зіставлюваних мовах. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати граматичні праці щодо типів предикатних синтаксем німецької та української мов провідних германістів та українців; 2) виокремити найтиповіші семантико-синтаксичні ситуації на матеріалі німецької та української мов; 3) з'ясувати їхню потенцію виражати значення ітеративності.

У працях, присвячених класифікації предикатів, науковці звертають увагу на складність розрізнення трактувань квантифікаційних значень [5]. Це можна пояснити тим, що “значення повторюваності, трансформуючись, зазнає якісних змін і спричиняє семантичні зрушення, внаслідок яких змінюється або імпліцитна аспектуальність предиката, або характер відношень між предикатними синтаксемами, або і те і те” [8, с. 35]. У “Типології ітеративних конструкцій” автори наводять аналіз різних типів дієслівної множинності: 1) *Він часто палить*; 2) *Він палить декілька разів на день*; 3) *Він повсякчас палить*; 4) *Протягом ночі він палив цигарку за цигаркою*; 5) *Він звичайно палить, тільки коли хвилюється*; 6) *Він палить, але не живив алкоголь*; 7) *У молодості він палив, потім кинув*; 8) *Він палить тільки цигарки*; 9) *Ти випалив уже пачку цигарок*; 10) *Я напалилася до головного болю*; 11) *Палити – здоров'ю шкодити*; 12) *Усім палити – тютюну не вистачить* [12, с. 264]. У всіх випадках йдеться не про одиничні, а про множинні “паління”. Проте до ітеративних зараховують не всі наведені типи висловлювань. З-поміж вище наведених прикладів науковці схильні виділяти лише випадки (1, 2, 4), як предикати ітеративної семантики. Інші типи визначено як носії інших категорійних значень – узуальності (5), потенційності (6, 7, 8), безперервності (3), результативності (9, 10), генеричних значень (11, 12). Випадки (9-12) кваліфікують як суміжне явище, або як таке, що перебуває поза уявленням квантифікації [11, с. 91-102; 12, с. 264].

На теперішньому етапі дослідження категорії повторюваності на матеріалах

близькоспоріднених та неблизькоспоріднених мов немає одноставної думки щодо класифікації предикатів, “оскільки, намагаючись створити семантичну кваліфікацію, науковці повинні враховувати реальну подібність та відмінність окреслених предикатами ситуацій або станів речей, акцентувати на реальних онтологічних властивостях предметів і ситуацій, особливостях, співвідносних із типовими компонентами, прикметних не для окремих одиниць, а для цілих класів (граматичних форм, синтаксичних конструкцій)” [8, с. 36-37].

До питання кваліфікації предикатів зверталися Н. С. Авілова, Ю. Д. Апресян, В. В. Богданов, Й. Буша, З. Вендлер, І. Р. Вихованець, Г. Гельбіг, А. П. Загнітко, О. М. Селіверстова, В. Юнг та ін. [1; 2; 3; 5; 6; 7; 9; 13; 15; 16]. Попри чисельні спроби кваліфікувати предикати, наразі немає єдиної, загально визнаної універсальної класифікації. Побудувати семантичні угруповання предикатів, які включали б суттєві їхні характеристики, надзвичайно важко, оскільки одні вдаються до надто узгальнених класифікацій [13; 15], інші – до надто подрібнених [1; 5; 9].

У цьому контексті доречно зауважує А. П. Загнітко, що “в західноєвропейській лінгвістичній термінологічній традиції термін „предикат” використовують на окреслення частини речення, яка є адекватною повідомлюваному, а також головного компонента цієї частини (англ. predicate, нім. Prädikat, франц. predicat, ісп. predicato, італійськ. predicato). В українській, російській та інших мовах використовують його кальку (укр. присудок, рос. сказуемое, білорус. выказнік, болг. сказуемо, польсь. orzeczenie). З терміном предикат у романо-германських мовах насамперед пов’язують змістовий план речення [10, с. 217], а в українській предикат потрактовують як “визначальний компонент будови речення, що описує ознаку, яку приписують предметові, і передбачає кількість компонентів у реченні та їхні семантичні ролі” [7, с. 11].

Основу дослідження семантичних класів предикатних синтаксем у складі германських мов заклав З. Вендлер. Науковець кваліфікує чотири аспектуальні класи предикатів: *statives* „станів“, *activities* „діяльності“, *accomplishments* „здійснення“ та *achievements* „досягнення“. Укладаючи класифікацію учений враховував потенцію дієслова виявляти семантику граничності чи неграничності. Так, до предикатів „станів“ дослідник зараховує *wissen* „знати“, *lieben* „любити“, *krank sein* „хворіти“, *10 Kilo wiegen* „важити 10 кг.“, *ein Auto besitzen* „мати авто“ тощо, які вказують на статичність, дуративність та не виявляють значення досягнення межі. Предикати „діяльності“ *laufen* „бігати“, *essen* „їсти“, *lernen* „вивчати“, *Kreise zeichnen* „креслити кола“, *ein Auto fahren* „їхати на авто“ тощо мають семантику динамічності, дуративності та неграничності. Групу „здійснення“ утворюють такі предикати: *erkranken* „захворіти“, *gesund werden* „одужати“, *zur Uni laufen* „піти в університет“, *ein Eis essen* „з’їсти морозиво“, *einen Kreis zeichnen* „накреслити коло“ тощо, які науковець характеризує як динамічні, дуративні та граничні. До предикатних синтаксем із семантикою „досягнення“ зараховують *explodieren* „вибухнути“, *erkennen* „впізнавати“, *etwas finden* „знайти щ-н.“, *das Spiel gewinnen* „виграти гру“, *in der Uni ankommen* „прийти в університет“, які виявляють семантику динамічності, моментативності та граничності [16].

На матеріалі німецької мови Й. Буша та Г. Гельбіг розробили семантичну класифікацію вербативів, які вони розподіляють на три великі класи: дії (Tätigkeitsverben) (TV): *arbeiten* ‘працювати’, *spielen* ‘грати’, *zerbrechen* ‘розбивати’;

процесу (Vorgangsverben) (VV): *erfrieren* ‘замерзати’, *erwachen* ‘прокидатися’, *verhungern* ‘помирати з голоду’ та стану (Zustandsverben) (ZV): *liegen* ‘лежати’, *umgeben* ‘оточувати’, *wohnen* ‘жити’ [15, с. 68]. Цей поділ дослідники здійснюють на ґрунті двох критеріїв: 1) семантичної ознаки (присутність/ відсутність статичності), яка наявна в семантиці дієслова; 2) семантичного характеру суб’єкта, який може поєднуватися з відповідними вербативами. За першою ознакою відбувається бінарне членування на дієслова стану (статальні) та не-стану (динамічні); нестатальні поділяють далі на акціональні дієслова дії та неакціональні дієслова процесу, напр.: *Er zerbrach den Teller* (TV) ‘Він розбив тарілку’; *Er fiel in den Graben* (VV) ‘Він впав у яму’; *Er wohnte in Dresden* (ZV) ‘Він мешкав у Дрездені’. За другою ознакою агенс на позначення суб’єктної синтаксеми вживається лише з предикатами дії, з дієсловами процесу та стану – ні, тому що йдеться про носіїв стану чи процесу. Диференційний характер цієї номінативної суб’єктної синтаксеми, який не залежить від семантики вербатива, формується роллю різних семантичних відмінків, які виступають підґрунтям для різноманітних лексичних моделей речення. 3-поміж дієслів дії виокремлюють підклас каузативних вербативів, які можуть поділятися на дві різні семантичні предикатні синтаксеми (дія та процес), відповідно, представляють комбінацію дії чи процесу: *Er zerbrach eine Tasse* ‘Він розбив чашку’; *Er verursachte, dass die Tasse zerbrach* ‘Чашка розбилася через нього’; *Er tötete seinen Gegner* ‘Він убив свого ворога’; *Er verursachte, dass sein Gegner starb* ‘Його противник помер через нього’. Таке членування з некаузативними, а інгерентними семантично-транзитивними дієсловами як *essen* ‘їсти’, *helfen* ‘допомагати’, *schlagen* ‘бити’, *schreiben* ‘писати’ виявляється неможливим [15, с. 68–70].

У межах традиційного підходу до витлумачення предикатної синтаксеми відома спроба виділити особливу групу, до якої зараховують вербативи, які своїм значенням указують на сприйняття (*empfinden* ‘відчувати’ *hören* ‘чути’, *sehen* ‘бачити’); знання (*glauben* ‘вірити’, *kennen* ‘знати’, *vermissen* ‘помічати відсутність’, *verstehen* ‘розуміти’, *wissen* ‘знати’) та загальної відносності (*hassen* ‘ненавидіти’, *lieben* ‘любити’), які частково ототожнюють з дієсловами дії (в пасивних формах), а частково – зі значеннями вербативів стану. Їхня суб’єктна синтаксема не виступає агенсом дії, а лише деміагенсом (носієм сприйняття, пізнання та ставлення), який лише частково на синтаксичному рівні можна зіставити з агенсом. Іншу групу утворюють “подієві дієслова”, які не вимагають ані агенса, ані іншого суб’єкта, і можуть мати лише формальну суб’єктну синтаксеми *es* (*es blitzt* ‘блискає’, *dämmert* ‘сутеніє’, *donnert* ‘тримить’, *dunkelt* ‘темніє’, *hagelt* ‘йде град’, *nieselt* ‘моросить’, *regnet* ‘дощить’, *schneit* ‘сніжить’, *taut* ‘розтає’, *zieht* ‘тягне (про протяг)’). Хоча в цих вербативів немає носія процесу, за своєю семантикою їх ототожнюють з процесуальними дієсловами. До статальних предикатів зараховують також конструкції з *haben* та *sein*, які здебільшого перебувають у тісному зв’язку щодо один одного (конструкції з *haben*, окрім статального, мають ще й присвійне значення): *Er ist mutig* ‘Він мужній’; *Er hat Mut* ‘Він має мужність’; *Die Tür ist auf* ‘Двері відчинені’; *Er hat die Tür auf* ‘Його двері відчинені’ [15, с. 69–71].

На наше переконання, показовою є класифікація предикатних синтаксем, яку запропонував І. Р. Вихованець, оскільки вона є найбільш дієвою та аргументованою, тому що відбиває найзагальніші й найсуттєвіші семантичні характеристики

предикатних знаків. За семантичними параметрами науковець поділяє предикати на два найбільш узагальнені класи: предикати дії та предикати стану. Мовознавець визнає це основним семантичним протиставленням всередині предикатних знаків. Предикати дії пов'язуються з активним предметом (особою), діячем, від якого походить дія, а предикат стану – з пасивним предметом (як істотою, так і неістотою), носієм стану, якому приписують відповідний стан. Два класи предикатів розчленовують далі на семантичні підкласи, групи тощо. Ступені цього розчленування можуть бути різними, залежно від характеру відповідних семантичних ознак. Предикат дії може семантично конкретизуватися, як активна фізична дія (*дівчина працює; хлопець виготовив шпаківню*); як рух (*ми зайшли в хату*); розумова, мовленнєва та інша діяльність (*студенти дискутували, учитель розповідає про героїв, дідусь читав книжку*). Предикат зі значенням стану, у свою чергу, охоплює такі конкретні значення, як фізичний, інтелектуальний, емоційний (*дитина спить, мені холодно*), наявність якісної ознаки (*дівчина струнка*), стан існування-неіснування, наявності-відсутності (*товариш був вдома – товариша не було вдома*), володіння-неволодіння (*він має сад – у нього немає саду*), стан як результат дії (*дерево посаджене*) тощо. Варто звернути увагу на те, що „другою за важливістю семантичною ознакою є здатність предикатів супроводжуватись певною кількістю непередикативних знаків з притаманними останнім семантичними функціями” [6, с. 34–35].

Важливе місце в дослідженні предикатних синтаксем української мови посідає підхід А. П. Загнітка. Зокрема, науковець зазначає, що “семантичний предикат виступає центральним компонентом семантичної структури речення, який вказує на активну чи статальну ознаку, перебіг якої простежується в часі та стосується предмета (суб'єктний) або ситуації (безсуб'єктний). Активний предикат характеризує предмет або ситуацію в діяльному бутті, статальний – у якісному. Мовознавець пропонує кваліфікувати предикати на: 1) предикати дії; 2) предикати руху; 3) предикати процесу; 4) предикати існування; 5) предикати стану; 6) предикати володіння, належності; 7) предикати сприйняття; 8) предикати місцеперебування або статальної локалізації; 9) предикати кваліфікації; 10) предикати якісної характеристики (детермінації); 11) предикати тотожності; 12) предикати відношення; 13) предикати модального відношення [10, с. 287–288].

Загалом, можна констатувати, що більшість науковців схиляється до поділу предикатів на дві великі групи: предикати дії та предикати стану, які мають різну природу, оскільки дія проходить різні фази, стан цього не передбачає, адже він триває, а не протікає, тому не зазнає жодних змін у часі. Саме ці особливості визначають розбіжності семантики повторюваності дії та повторюваності стану. З огляду на це “повторюваність дії являє собою неоднократне відтворення ситуації в повному обсязі з моменту початку в усіх фазах і до моменту кінця. Отже, поняття “повторюваність дії” включає й повторюваність двох меж дії – початкової та кінцевої. Повторюваність стану достатньо складно уявити протяжно, оскільки він не має чітко позначених меж початку і кінця. Повторюваність стану, на відміну від повторюваності дії, позбавлена протиставлень тривалості-завершеності й орієнтованості на одиничність/множинність об'єкта” [8, с. 43–44].

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що потенцію ітеративної семантики виявляють предикати дії, стану та процесу. Приклади, дібрані з художніх творів

німецької та української літератури методом суцільної вибірки у кількості 2000 номінацій (по 1000 одиниць у кожній мові), вказують на те, що переважна більшість синтаксичних конструкцій має предикатні синтаксеми на позначення повторюваності дії (68,3% у німецькій мові та 61,7% в українській). Значно менше у складі обох мов виявлено предикатних синтаксем із семантикою повторюваності стану (17,4% у німецькій мові та 18,6% в українській) та повторюваності процесу (14,3% у німецькій та 19,7% в українській мові).

Література

1. Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова / Н. С. Авилова. – М. : Наука, 1976. – 328 с.
2. Апресян Ю. Д. Синтаксис и семантика в синтаксическом описании / Ю. Д. Апресян // Единицы разных уровней грамматического строя и их взаимодействия. – М. : Наука, 1969. – С. 302–306.
3. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. – 204 с.
4. Бондарко А. В. Русский глагол / А. В. Бондарко, Л. Л. Буладин. – М. : Просвещение, 1967. – 192 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
6. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка. АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 1983. – 219 с.
7. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
8. Жигора І. В. Семантико-синтаксична структура речення з ітеративними предикатами : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Жигора Ірина Валеріївна. – Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2004. – 211 с.
9. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису / Анатолій Панасович Загнітко. – Ч. 1. – Горлівка : ГДППМ, 2004. – 227 с.
10. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.
11. Семантические типы предикатов / [отв. ред. О. Н. Селиверстова]. – М. : Наука, 1982. – 365 с.
12. Типология итеративных конструкций / [отв. ред. В. С. Храковский]. – Л. : Наука, 1989. – 310 с.
13. Юнг В. Грамматика немецкого языка / В. Юнг. – СПб. : Лань, 1996. – 544 с.
14. Dressler W. Studien zur verbalen Pluralität. Iterativum, Distributivum, Durativum, Intensivum in der allgemeinen Grammatik, im Lateinischen und Hethitischen / W. Dressler. – Wien : Kommissionsverlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1968. – 253 S.
15. Helbig G. Deutsche Grammatik / G. Helbig, J. Buscha. – Leipzig : Enzyklopädie Verlag Leipzig, 1986. – 737 S.
16. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // Linguistics in philosophy. – Ithaca : Cornell University Press, 1967. – P. 97–121.